

ФЛОРА ВИЩИХ СПОРОВИХ СУДИННИХ РОСЛИН ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ

Высшие споровые сосудистые растения представляют группу ценных с точки зрения их флоры в целом и отдельных видов в частности редких, малораспространённых и пограничноареальных.

В пределах территории Мезинского национального парка (как юго-западной части Новгород-Северского Полесья) фиторазнообразие данной группы растений включает 26 видов, 13 родов, 12 семейств из 3 отделов. Их ценотическая приуроченность связана с разнообразными сообществами, в основном лесными, луговыми и болотными, а также экотонными (опушечными, овражно-балочными и прибрежно-водными).

Изучение видового состава данной группы сосудистых растений, ее раритетной составляющей, изучение факторов влияния на них, биотопического распределения, позволит более эффективно обеспечить систему охраны в системе существующих природно-заповедных объектов и создать ряд новых.

Ключевые слова: фиторазнообразие, Новгород-Северское Полесье, высшие споровые сосудистые растения, природные экосистемы, редкие виды и сообщества.

Вступ. Вивчення флори в межах адміністративних та природних регіонів має важливе значення не тільки як інвентаризаційний процес, але і як можливість, яка забезпечує оцінку видової різноманітності і флористичного багатства окремих фітоценозів, наявність видів природної (спонтанної) флори, культивованого компоненту флори та її впливи на природну, оцінити представленість раритетної групи флори і відповідних рівнів забезпечення охороною видів судинних рослин.

Вищі спорові судинні рослини представляють малочисельну групу вищих рослин, переважно лісових та зволжених малопорушених біотопів, що визначається специфікою їх життєвих циклів, приуроченістю до мезо- або евтрофних, ацидофільних або карбонатних ґрунтових умов та певними еволюційними процесами.

Флора вищих спорових судинних рослин України представлена 71 видом і має такі показники, а саме: відділ *Lycopodiophyta* включає 7 видів, 4 роди з 3 родин, відділ *Equisetophyta* — 9 видів, 1 рід з 1 родини; відділ *Polypodiophyta* — 55 видів, 25 родів з 16 родин. Флора даної групи рослин в поліській частині Лівобережжя Дніпра представлена 32 видами (45% від загальної кількості видів даної групи флори України). До групи раритетних видів віднесено: 9 видів з Червоної книги України (2009) та 9 видів мають статус регіональної охорони відповідно в межах Чернігівської області [1, 9].

Матеріали і методи дослідження. В основі проведених досліджень покладено результати узагальнення авторських даних та літературних даних щодо спонтанної (природної) флори вищих судинних рослин території досліджень, значну частину якої займає Мезинський НПП [1, 2, 4, 5, 6, 8].

Відомості про види вищих спорових судинних рослин наводяться на основі проведених флористичних і популяційних досліджень, із врахуванням площ популяцій або екоотопів, придатних для виду [2, 3, 7].

Для оцінки частоти трапляння нами використовувалися геоботанічні описи та окремі дані про площу, зайняту різними групами ценозів та їх флористичний склад. Частота трапляння видів наводиться за п'ятибальною шкалою, зокрема: 1 — рідкісний вид, 2 — спорадично зустрічається, 3 — нечасто зустрічається, 4 — звичайний вид, 5 — вид, що зустрічається часто.

Участь виду у фітоценозі розглядається в класичному розумінні: Dm — доміант; sDm — субдоміант; As — асектатор.

При характеристиці поширення видів види вищих спорових судинних рослин було використано скорочення назв груп ценозів і угруповань: Aln — заболочені ліси з ярусом *Alnus glutinosa* (вільхові болота) та угруповання *Salix cinerea* (клас *Alnetea glutinosae*), Aq — водна рослинність і відповідні її класи; Art — рудеральні угруповання з домінуванням дво- і багаторічників різних родин; Bd — нітрофільні угруповання однорічників класу *Bidentetea tripartiti*; Cr-Quer — мезофільні широколистяні ліси, здебільшого грабово-дубові; Cn — дрібноосокові евтрофні болота союзу *Caricion nigrae*; KF — нелісові угруповання пісків; Ma — лучні угруповання, в т. ч. угруповання стійких до витоптування видів; Mc — гігрофільні нелісові угруповання; PhC — прибережно-водні угруповання та евтрофні болота; Pa — угруповання стійких до витоптування

однорічників класу *Polygono-Poetea annuae*; PuPQ — соснові та дубово-соснові ліси класу *Pulsatillo-Pinetea*; Qt — світлі широколистяні ліси з видами «термофільної групи»; Qr — широколистяні ліси та чагарники на бідних ґрунтах; AntRb — антропогенні протієрозійні ліси класу *Robinietea*; RP — мезофільні чагарникові угруповання (*Rhamno-Prunetea*); Sg — рудеральні і сеgetальні угруповання однорічників (клас *Stellarietea mediae*); Sal-P — вербові і тополеві ліси, прирічкові і заплавні чагарникові угруповання (клас *Salicetea purpureae*); Cult — угруповання штучно створені, частково натуралізовані; якщо таксон, який є у спонтанній флорі, трапляється також в культурі.

Результати та обговорення. Природна рослинність на території Мезинського національного природного парку, не зазнала значних змін в результаті антропогенних впливів, її ценотична різноманітність становить понад 50 рослинних асоціацій, що забезпечує значну представленість у складі природної флори вищих спорових судинних рослин. Особливістю рослинності в межах території НПП» в цілому є те, що вона характеризується значною різноманітністю та комплексністю, відсутністю великих площ, зайнятих однорідною рослинністю та поширенням раритетних видів, що зосереджені в центральній і східній частинах парку.

Відділ *Lycopodiophyta* представлений 2 родинами, 2 родами та 3 видами. З родини *Lycopodiaceae* у флорі зустрічається 2 види — *Lycopodium clavatum* L. (As, 2, 3, PuPQ), *Lycopodium annotinum* L. (As, 1, 2 PuPQ). Родина *Huperziaceae* репрезентована видом *Huperzia selago* (L.) Bernh ex Schrank (As, 1, PuPQ).

Відділ *Equisetophyta* представлений 1 родиною, 1 родом та 7 видами. Різноманітність включає різні за еколого-ценотичною приуроченістю види, зокрема: *Equisetum arvense* L. (As, 4, 5, Ma), *Equisetum fluviatile* L. (As, 4, 5, PhC, Ai, Ag), *Equisetum hyemale* L. (Dm, As, 3, Cr-Quer), *Equisetum palustre* L. (As, 2, PhC, Ma), *Equisetum pratense* L. (As4, 5 Aln), *Equisetum ramosissimum* Desf. (As, 4, 5, Aln), *Equisetum sylvaticum* L. (As, 4, 5 PuPQ, Aln).

Відділ *Polypodiophyta* представлений 9 родинами, 10 родами та 16 видами. Більшість родин (чисельно 6) репрезентовані 1 родом та 1 видом, серед них такий розподіл: *Athyriaceae* (*Athyrium filix-femina* (L.) (Roth, As, 4 Cr-Quer, Aln), *Dennstaedtiaceae* (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn (Dm, As, 4, 5 PuPQ)), *Onocleaceae* (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod (As, 2, Qr, Cult)), *Ophioglossaceae* (*Ophioglossum vulgatum* L. (As, 1, Ma)),

Polypodiaceae (*Polypodium vulgare* L (As, 2, Aln)), *Salviniaceae* (*Salvinia natans* (L.) All. Dm, (As, 1, 2, Aq, PhC))/

Родина *Cystopteridaceae* представлена 2 видами: *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh (As, 4, Cr-Quer), *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm. (As3, 4, Cr-Quer). Таку видову сIELьність має і родина *Thelypteridaceae* (*Thelypteris palustris* Schott (As, 3, 4, PhC), *Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt(As, 1, Qr).

Родина *Dryopteridaceae* представлена родами *Dryopteris* (4 види) та *Polystichum* (2. види). Під *Dryopteris* включає такі види як: *D.carthusiana* (Vill.) H.P.Fuchs (As, 4, 5, PuPQ, Cr-Quer, Aln), *D. cristata* (L.) A.Gray (As, 2, 3, Aln), *D.dilatata* (Hoffm.) A. Gray. (As, 4, 5, Qr), *D. filix-mas* (L.) Schott (As, 4, Cr-Quer, Aln). Під *Polystichum* — *P. aculeatum* (L.) Roth (As, 1, 2, Cr-Quer) і *P.braunii* (Spenn.) Fee (As, 1, Cr-Quer).

На території НПП «Мезинський» виявлено 16 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України, серед них з дослідженої групи 4 види, серед них: *Huperzia selago*, *Lycopodium annotinum*, *Ophioglossum vulgatum*, *Salvinia natans* [10].

Серед видів судинних рослин, які охороняються на регіональному рівні в Чернігівській області в межах досліджуваної території слід виділити 8 видів, а саме: *Equisetum hyemale*, *Dryopteris cristata*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Matteuccia struthiopteris*, *Polypodium vulgare*, *Polystichum aculeatum*, *P. braunii*, *Phegopteris connectilis*.

До Зеленої книги України занесено угруповання: формація *Salvinieta natantis*, які поширені на північному відрізку Десни на території НПП та окремих заплавлених озер.

Для організації спостережень за станом окремих популяцій на території Мезинського НПП нами було вибрано 7 рідкісних видів: *Polypodium vulgare*, *Polystichum aculeatum*, *Polystichum braunii*, *Gymnocarpium dryopteris*, *Matteuccia struthiopteris*, *Dryopteris cristata*, *Phegopteris connectilis*.

Висновки. В результаті проведених досліджень слід констатувати, що флора вищих спорових судинних рослин представлена 3 відділами, 12 родинами, 13 родами та 26 видами. Їх ценотична приуроченість пов'язана з різними угрупованнями, переважно лісовими, лучними та болотними, а також екотонними (узлісними, яружно-балковими та прибережно-водними).

Вивчення видового складу даної групи судинних рослин, її раритетної компоненти, вивчення факторів впливу на них, біо-

топічного розподілу видів, дозволить більш ефективно забезпечити систему охорони в мережі існуючих природно-заповідних об'єктів та створити ряд нових в межах території Новгород-Сіверського Полісся.

Список літератури

1. Карпенко Ю.О. Біотопи поширення раритетних видів вищих спорових судинних рослин в поліській частині Лівобережжя Дніпра / Ю.О. Карпенко // Фіторізноманіття прикордонних територій України, Росії та Білорусі у постчорнобильський період: зб. стат. за мат. міжн. конф. (Чернігів, 17–18 груд. 2010 р.) / Чернігів, нац. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Черніг. обл. орг. Всеукр. екол. ліги. — Київ: Фітосоціоцентр, 2010. — С. 114–121.
2. Карпенко Ю.О. Поширення рідкісних видів судинних рослин на території Мезинського національного парку / Ю.О. Карпенко // Полтав. держ. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка: зб. наук. пр. [Сер. Екологія. Біологічні науки]. [редкол.: В.О. Пашенко та ін.]. — Полтава, 2009. — Вип. 1. — С. 79–83.
3. Карпенко Ю.О. Состояние охраны и подходы к мониторингу редких видов сосудистых растений на территории Новгород-Северского Полесья // Трансграничное сотрудничество в области экологической безопасности и охраны окружающей среды: мат. III Межд. науч.-практ. конф. (Мозырь, Респ. Беларусь, 12 сент. 2014 г.) / Гомел. обл. ком. природ. ресурсов и охраны окружающей среды, Гомел. гос. ун-т, Мозыр. гос. пед. ун-т. — Гомель, 2014. — С. 254–257.
4. Лукаш А.В. Редкие и охраняемые растения Полесья / А.В. Лукаш, Т.Л. Андриенко. — Киев: Фітосоціоцентр, 2011. — 168 с.
5. Лукаш О. Види судинних рослин флори Східного Полісся у національних та регіональних природоохоронних переліках / О. Лукаш // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Інтродукція та збер. росл. різноманіття. — 2007. — № 12–14. — С. 47–52.
6. Панченко С.М. Флористичні знахідки на північному сході України / С.М. Панченко, Ю.О. Карпенко, М.В. Графін // Укр. ботан. журн. — 2006. — Т. 63, № 1. — С. 40–46.
7. Судинні рослини Мезинського НПП / Ю.О. Карпенко. — Чернігів: Десна Поліграф, 2016. — 100 с.
8. Устименко П.М. Флористичні знахідки на території запроєктованого Мезинського національного природного парку // Укр. ботан. журн. — 1984. — Т. 41, № 4. — С. 64–67.
9. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / [Т.Л. Андриенко, В. А. Онищенко, О. І. Прядко та ін.]; під заг. ред. Т.Л. Андриенко. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — 316 с.
10. Червона книга України. Рослинний світ / [під заг. ред. Я.П. Дідуха]. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.